

М. У. Гуль

(БрДУ імя А. С. Пушкіна, Брэст)

ПАДЫХОДЫ ДА ВЫЗНАЧЭННЯ ПАНЯЦЦЯ “ЛІНГВІСТЫЧНАЯ БЯСПЕКА”

Аўтар разглядае сутнасць і змест паняцця “лінгвістычная бяспека”, розныя падыходы да яго вызначэння ў рускамоўным навуковым дыскурсе. Паняцце “лінгвістычная бяспека” мае складаную структуру і можа разумецца ў шырокім і вузкім сэнсах. Акрамя таго, аналізуюцца магчымыя адпаведнікі даследаванаму паняццю ў англамоўным навуковым дыскурсе.

Станаўленне навуковай парадыгмы звычайна суправаджаецца шматлікасю азначэнняў і пэўнай канфрантацыяй даследніцкіх дыскурсаў. На сучасным этапе ў рускамоўным навуковым дыскурсе шмат увагі надаецца праблеме лінгвістычнай бяспекі, але сутнасць паняцця “лінгвістычная бяспека” вызначаецца па-рознаму.

Паводле Г. М. Трафімавай, словазлучэнне “лінгвістычная бяспека” ўпершыню прагучала з вуснаў вядомага сучаснага вучонага, акадэміка Расійскай акадэміі прыродазнаўчых навук М. В. Гарбанеўскага на навукова-практычным семінары “Тэорыя і практыка лінгвістычнага аналізу тэкстаў СМІ ў судовых экспертызах і інфармацыйных спрэчках” у 2002 г. [1, с. 24]. Па яго меркаванні, лінгвістычная бяспека звязана з адказнасцю журналістаў за свае вусныя і пісьмовыя выказванні. М. І. Грыцко трактуе паняцце “лінгвістычная бяспека” ў вузкім і шырокім сэнсах. У вузкім разуменні “лінгвістычная бяспека” азначае рэдакцыйныя дзеянні ў юрыспрудэнцыі, электронным дакументаабароце, стылі СМІ і вучнай камунікацыі, калі пры дапамозе лінгвістычнага аналізу праводзіцца спецыяльная лінгвістычная экспертыза з мэтай пацвярджэння ці абвяржэння наяўнасці ў маўленні ці тэксце пэўнага юрыдычнага сэнсу (напрыклад, негатыўных звестак аб нейкай асобе, яе дзейнасці, яе асабістых дзелавых і маральных якасцях) [2, с. 65]. У шырокім разуменні лінгвістычная бяспека – гэта праблема, у аснове якой ляжыць забеспячэнне захавання і развіцця суверэннай жыццяздольнасці дзяржаўнай, палітычнай, эканамічнай, сацыяльнай, этнічнай, культурна-гістарычнай і іншых прымет сістэмнай агульнасці краіны [там жа].

Лінгвістычная бяспека можа разглядацца ў антрапацэнтрычным і грамадскім аспектах. Так, Г. В. Вандышава ў суаўтарстве з Л. Б. Цемнікавай ўводзяць паняцце “лінгвакамунікатыўная бяспека”, якая разумеецца як забеспячэнне абароны асобы/грамадзян/грамадства ў цэлым ад моўнай агрэсіі на ўзроўні заканадаўства [3, с. 133]. Г. В. Вандышава лічыць лінгвакамунікатыўную бяспеку аспектам інфармацыйнай бяспекі. На яе думку, у сучасным грамадстве забеспячэнне лінгвакамунікатыўнай бяспекі павінна стаць адной з важнейшых дзяржаўных задач, таму што назіранні і аналіз паказваюць імклівы рост колькасці вербальных злачынстваў. У электронных і друкаваных СМІ часта распаўсюджваецца інфармацыя, якая не адпавядае рэчаіснасці, няславіць пэўных грамадзян і нават з’яўляецца абразай. Асаблівую актуальнасць набывае выпрацоўка метадыкі лінгвістычнай і псіхалінгвістычнай экспертызы. Яшчэ адным аспектам лінгвакамунікатыўнай бяспекі асобы выступае забеспячэнне абароны ад несанкцыянаванага размяшчэння інфармацыі асабістага характару (без атрымання на гэта афіцыйнага дазволу). Для забеспячэння лінгвакамунікатыўнай бяспекі патрабуецца маніторынг з наступным правядзеннем спецыяльных даследаванняў інфармацыйна-камунікатыўнай прасторы СМІ, асабліва вэб-медыя, сеткавых супольнасцей і блогаў (у тым ліку на прадмет антыэкстрэмісцкіх і антытэрарыстычных задач) [4].

Тэорыя лінгвістычнай экспертызы пачала складвацца ў 1990-я гг., калі ў судах з’явілася вялікая колькасць іскаў (у большасці выпадкаў да СМІ) аб абароне гонару, годнасці і дзелавой рэпутацыі. Суды пачалі звяртацца да філолагаў для правядзення лінгвістычнай экспертызы. Сярод расійскіх мовазнаўцаў у гэтай галіне вялікім аўтарытэтам з’яўляецца прафесар А. М. Баранаў, які мае шматгадовы досвед правядзення экспертыз. Як вынік гэтай працы была створана манаграфія “Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика” (М, 2007), якая вытрымала некалькі выданняў. Аднак А. М. Баранаў не выкарыстоўвае тэрмін “лінгвістычная бяспека”, а называе новую прыкладную дысцыпліну лінгвістычным кансультаваннем. Пад гэтым тэрмінам разумеецца выкарыстанне ведаў аб структуры і функцыянаванні мовы для аптымізацыі выкарыстання мовы ў СМІ, публічнай палітыцы, выкладанні, заканадаўчай дзейнасці, у юрыдычнай сферы, у забеспячэнні эфектыўнага дакументаабароту [5, с. 10]. Правядзенне лінгвістычных экспертыз уваходзіць у кампетэнцыю лінгвістычнага кансультавання. Гэтую прыкладную дысцыпліну аўтар прапануе называць тэорыяй лінгвістычнай экспертызы тэксту [5, с. 13].

Адной з уплывовых прац у даследуемай сферы з'яўляецца манаграфія І. В. Бажэнавай і В. А. Пішчальнікавай “Актуальные проблемы лингвистической безопасности” (М, 2015). Аўтары разглядаюць структуру лінгвістычнай бяспекі з пункту гледжання індывіда і соцыума і прапануюць вывучаць гэты феномен у трох аспектах: палітычным, сацыяльным і індывідуальна-псіхалагічным. Лінгвістычная бяспека выяўляецца спецыфічным аб'ектам мовазнаўства. На думку аўтараў, праблемы, якія павінны вырашацца ў межах лінгвістычнай бяспекі, уключаюць 1) лінгвістычную экспансію, якая вядзе да дэфармацыі нацыянальнай мовы (і кагнітыўных мадэлей і стратэгий). Захаванне стабільнасці мовы як самабытнай семасіялагічнай структуры – гэта захаванне спецыфічнай ментальнасці народа, яго пазнавальных мадэлей і стратэгий; 2) бескантрольнае выкарыстанне лінгвапсіхалагічных метадаў інфармацыйнага ўздзеяння на індывідуальную і масавую свядомасць у рэкламе і іншых моўных прадуктах СМІ; 3) расхістанне нормаў рускай літаратурнай мовы (асабліва датычыцца сродкаў масавай інфармацыі); 4) распрацоўку метадаў і прынцыпаў аналізу канфліктных тэкстаў. Такія тэксты закранаюць гонар і годнасць індывіда, рэпутацыю фізічных і юрыдычных асоб і не садзейнічаюць захаванню сацыяльнай стабільнасці ў грамадстве [6, с. 4–5].

На сучасным этапе кожны з выдзеленых напрамкаў актыўна развіваецца, але яны не інтэграваны адзінай тэарэтычна-метадалагічнай базай, пагэтану яшчэ не выпрацаваны інструментарый аналіза (сукупнасць тэрмінаў) тэорыі лінгвістычнай бяспекі. Аўтары лічаць, што перад усім неабходна вызначыць паняцці моўнага права і моўнамаўленчага правапарушэння. Складанасць фарміравання тэрміналагічнай базы заключаецца яшчэ і ў тым, што камунікатыўныя нормы ўключаюць арыентацыю на каштоўнасці, этычныя нормы, маральныя імператывы. Ключавымі паняццямі павінны стаць “ацэнка”, “каштоўнасць”, “норма”. Пры аналізе тэкстаў СМІ трэба ўлічваць шмат фактараў, у тым ліку і сучасны каштоўнасны рэлятывізм і наўмыснае скажэнне нормаў маралі. Як бачым, тэорыя лінгвістычнай бяспекі закранае шырокае кола праблем на мяжы з журналістыкай, псіхалогіяй, тэорыяй камунікацыі, этыкай, юрыспрудэнцыяй.

Асноўны погляд на лінгвістычную бяспеку ў шырокім сэнсе выказала рэктар Маскоўскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта, акадэмік Расійскай акадэміі адыкацыі І. І. Халеева, якая лічыць, што галоўнай праблемай лінгвістычнай бяспекі з'яўляецца забеспячэнне ўстойлівага развіцця агульнадзяржаўнай мовы (рускай) ва ўзаемадзеянні з іншымі мовамі [7, с. 5]. Гэты пункт гледжання

падзяляюць Б. А. Жыгалеў і С. В. Усцінкін, але вучоныя падкрэсліваюць, што разуменне лінгвістычнай бяспекі з'яўляецца шматмерным. У шырокім сэнсе маецца на ўвазе даследаванне лінгвістычнымі метадамі актуальных праблем захавання геапалітычнага кода дзяржавы як сістэмы палітычных адносін са знешнім светам, якая забяспечвае пэўны дзяржаўны статус на міжнародным, рэгіянальным і лакальным узроўнях. Структура геапалітычнага кода ўключае нацыянальныя інтарэсы і каштоўнасці, прынятую шкалу ідэнтыфікацыі пагроз, рызык і небяспек, магчымыя спосабы іх нейтралізацыі, забеспячэння сацыяльна-палітычнай стабільнасці, стратэгічнага партнерства з іншымі краінамі, прыярытэты забеспячэння нацыянальнай бяспекі, у тым ліку інфармацыйна-псіхалагічнай і лінгвістычнай. Галоўнай праблемай лінгвістычнай бяспекі з'яўляецца захаванне і развіццё агульнадзяржаўнай рускай мовы ва ўзаемадзеянні з іншымі этнанацыянальнымі мовамі Расійскай Федэрацыі. Паняцці, звязаныя з лінгвістычнай бяпекай (“моўнае планаванне”, “моўная разнастайнасць”, “моўны рэнесанс”, “экалогія мовы”, “моўныя правы чалавека”) адлюстроўваюць пазітыўныя працэсы і тэндэнцыі ў развіцці і ўзаемадзеянні моў розных этнасаў. Такім чынам, у шырокім сэнсе паняцце “лінгвістычная бяпека”, з аднаго боку, звязана са спробамі ажыццяўлення кіравання ўзаемаадносінамі паміж цывілазацыямі і этнасамі ў сучасных умовах глабалізацыі; з іншага боку, з павышэннем эфектыўнасці этнакафесійнай палітыкі і вырашэннем праблем нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва Расіі, умацаваннем пазіцый рускай мовы. У вузкім сэнсе лінгвістычная бяпека разумеецца як сістэма мерапрыемстваў ў межах дзяржаўнай моўнай палітыкі РФ, якая забяспечвае абарону мовы ад небяспечных уздзеянняў, а таксама сукупнасць тэхналогій і рэдакцыйных дзеянняў у юрыспрудэнцыі і інш.; уключае прадухіленне правапарушэнняў, здзейсненых сродкамі мовы і маўлення; спыненне бескантрольнага выкарыстання шматлікіх лінгвапсіхалагічных прыемаў інфармацыйнага ўздзеяння на індывідуальную і масавую свядомасць [8, с. 34–35].

У англамоўным навуковым дыскурсе цяжка знайсці паняцце, якое б адпавядала разуменню лінгвістычнай бяспекі ў рускамоўным. Так, існуюць наступныя паняцці: “language ecology” (вывучэнне ўзаемадзеяння паміж мовай і яе асяроддзем), “the language of safety” (workplace safety) (мова для забеспячэння бяспекі на рабочым месцы), language-based security (гэты тэрмін звязаны з камп'ютарнай бяпекай), “linguistic (in)security”. Паняцце “linguistic insecurity” (“лінгвістычная няўпэўненасць”) увёў амерыканскі сацыялінгвіст

Уільям Лабаў (William Labov) у даследаванні 1966 г. “The Social Stratification of English in New York City”, якое потым перавыдавалася некалькі разоў. Для аналізу запоўненых рэспандэнтамі анкет даследчык выкарыстоўвае такі паказчык, як “index of linguistic insecurity” (індэкс лінгвістычнай няўпэўненасці), які правярае ўпэўненасць рэспандэнта ў правільным вымаўленні асобных слоў [9, с. 95]. Некалькі пазней у сацыялінгвістычных даследаваннях з’яўляецца тэрмін “linguistic security”. Так, Дэніз Рэамэ (Denise Réaume) і Леслі Грын (Leslie Green) лічаць, што мець лінгвістычную ўпэўненасць для індывіда значыць жыць поўным жыццём у супольнасці людзей, якія размаўляюць на мове, роднай для гэтага індывіда. Гэта магчымасць прымаецца як належнае ў аднамоўных грамадствах і тымі, хто гаворыць на мове большасці, у шматмоўных грамадствах [10, с. 782]. Але тым, хто гавораць на мове меншасці, часта прыходзіцца пакідаць родную мову на карысць мовы большасці пад уплывам абставін. “Linguistic security” таксама разумеецца як пачуццё ўпэўненасці, веданне моўных нормаў; тая сітуацыя, калі чалавек не мае сумненняў ў легітымнасці свайго маўлення, нават калі парушае норму.

Такім чынам, у рускамоўным навуковым дыскурсе паняцце “лінгвістычная бяспека” становіцца цэнтральным пры абмяркоўванні шырокага кола праблем, звязаных з нацыянальнымі інтарэсамі, этнакультурнай ідэнтычнасцю, моўнымі правамі, паклёпам і няпэўнай інфармацыяй ў СМІ, метадамі лінгвапсіхалагічнага ўздзеяння. Паняцце “лінгвістычная бяспека” мае шматмерную структуру: у шырокім сэнсе лінгвістычная бяспека – гэта, па-першае, даследаванне лінгвістычнымі метадамі актуальных праблем захавання геапалітычнага кода дзяржавы як сістэмы палітычных адносін са знешнім светам, якая забяспечвае пэўны статус; па-другое, вырашэнне праблем нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва Расіі, умацаванне пазіцый рускай мовы. У вузкім сэнсе лінгвістычная бяспека разумеецца як сістэма пэўных мер, якая забяспечвае абарону мовы ад небяспечных уздзеянняў, а таксама сукупнасць тэхналогій і рэдакцыйных дзеянняў у розных сферах; лінгвістычная бяспека ўключае прадухіленне злачынстваў, здзейсненых сродкамі мовы і маўлення. У англамоўным навуковым дыскурсе цяжка знайсці адпаведнік вышэйапісанаму паняццю сярод існых (“language ecology” (вывучэнне ўзаемадзеяння паміж мовай і яе асяроддзем), “the language of safety” (workplace safety) (мова для забеспячэння бяспекі на рабочым месцы), language-based security (гэты тэрмін звязаны з камп’ютарнай бяспекай), “linguistic (in)security” (пачуццё ўпэўненасці, веданне моўных нормаў ці магчымасць свабодна карыстацца роднай мовай у розных сітуацыях).

Артыкул напісаны ў ходзе выканання НДР “Лінгвістычная бяспека ва ўмовах глабалізацыі: выклікі запазычвання з іншых моў (на прыкладзе сучаснай беларускай мовы)” у межах гранту БРФФД, нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20221040 ад 01.07.2022 г.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Трофимова, Г. Н.. Лингвистическая безопасность: к проблеме толкования / Г. Н. Трофимова // Русистика. – 2012. – № 1. – С. 24–29.
2. Грицко, М. И. Лингвистическая безопасность – один из факторов безопасности многонациональной России / М. И. Грицко // Идеи и идеалы. – 2011. – № 3. – С. 63–78.
3. Вандышева, А. В. Информация личного и профессионального характера: спорные вопросы лингвистической экспертизы текста / А. В. Вандышева, Л. Б. Темникова // Политическая лингвистика. – 2021. – № 1 (85). – С. 133–139.
4. Вандышева, А. Н. К проблеме лингвистической безопасности личности [Электронный ресурс] / А. Н. Вандышева // Журнал “Научный аспект”. – Режим доступа: na-journal.ru. – Дата доступа: 17.08.2022.
5. Баранов, А. Н. Лингвистическая экспертиза текста: теоретические основания и практика : учеб. пособие / А. Н. Баранов. – 5-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2013. – 592 с.
6. Баженова, И. В. Актуальные проблемы лингвистической безопасности / И. В. Баженова, В. А. Пищальникова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2015. – 151 с.
7. Халеева, И. И. Государственно-политические аспекты лингвистической безопасности России / И. И. Халеева // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2008. – № 550. – С. 5–9.
8. Жигалев, Б. А. Лингвистическая безопасность как фактор обеспечения устойчивого развития Российской Федерации / Б. А. Жигалев, С. В. Устинкин. – Власть. – 2015. – № 10. – С. 32–41..
9. Labov, W. The Social Stratification of English in New York City / W. Labov. – 2nd ed. – Cambridge : Cambridge university Press, 2006. – 485 p.
10. Réaume, D. Education and Linguistic Security in the Charter [Electronic resource] / D. Réaume, L. Green // McGill Law Journal Revue de Droit de McGill. – Montréal. – vol. 34. – 1989. – № 4. – P. 778–816. – Mode of access: https://www.academia.edu/33802164/Education_and_Linguistic_Security_in_the_Charter. – Date of access: 12.06.2022.